

Budai

PARMENIUS

1967 Nov.

①

MAGYAROK KANADÁBAN

magyar hírek, 1967 Nov. 23

BUDAI PARMENIUS ISTVÁN

hazis dala

A magyarság külföldi kapcsolatait történeli anyagának feltárása elképzelhetetlen nehézségekkel jár. Az adatok sok ezernyi könyvben és levéltári iratokban vannak elszórva, és ha a kutatónak szerencséje van, rábukkan valamire, akkor jön a munka nekik ellenőrzése. A magyar-kanadai kapcsolatok története épített következtetések helyességének ellenőrzése. A magyar-kanadai kapcsolatok története főformán teljesen felderítetlen. Laug Derső Mexikóban élő hostiárusoknak sikerült néhány, eddig ismeretlen, vagy csak vázlatos adatokat leírni a kapcsolatokról, de szorosabb összefüggés nincs köztük. A szerző reméli, hogy jegyzetel — amelyekből néhány részlet közlését megkezdjük — jó szolgálatot tesznek annak, aki egyszer megírja a kanadai magyarság történetéről szóló tanulmánykötetét.

Laug Derső
(Mexico)
cikkek

Nemigen tartják nyilván sem Magyarországon, sem Kanadában, hogy az első kanadai területen keletkezett irodalmi alkotás szerzője magyar: *Budai Parmenius István*. New Foundlandban, 1583-ban írott művét, a *Carmen Epibaticont* (hajós-dal) költemény letére meglehetősen szokatlan helyen, egy régi, földrajzi felfedezések történetével foglalkozó dokumentum-kiadványban találhatjuk meg.

Richard Hakluyt, az Erzsébet-kori híres angol földrajztudós és oxfordi professzor 1582 és 1600 között három vaskos kötetben kiadta a korai nagy felfedezőutak okmánytárát, hajónaplókat, hiteles beszámolókat, hozzáférhető magánleveleket, szóval minden olyan iratot, amelynek az utazások történetére nézve forrásértéke van. Munkája — a nevezetes *Voyages and Navigations* (Utazások és hajózások) — azóta is kimeríthetetlen és egyedül megbízható tárháza a nagy felfedezések és a koral gyarmatosítás történetére vonatkozó adatoknak.

Két latin levél és egy óda

A *Voyages* III. kötete tartalmazza Haies kapitánynak, a Sir Humphrey Gilbert-vezette második, 1583. évi New Foundland-i expedíció egyetlen életben maradt tiszt állományú tagjának eredeti jelentését és ennek függelékeként két latin nyelvű levelet és egy latin ódát Budai Parmenius Istvántól, az expedíció résztvevőjétől. A két levél közül az első Londonban kelt 1583. március 31-én és Sir Humphreyhoz van címezve, a második, az ódával egy napon, 1583. augusztus 6-án íródott Hakluythoz a New Foundland-i St. Jéhnsből. Az óda teljes címe magyarul: »Budai Parmenius István Hajós-dala tekintetes és bátor Humphrey Gilbert térdszalagrendes lovag hajóútjáról, amelyet azért vállalt, hogy gyarmatot alapítson az Újvilágban».

Budai Parmenius István volt tehát az első kanadai költő. Személyére nézve kizárólag azokra az adatokra vagyunk utalva, amelyeket hét nyomtatott oldalt kitevő ismert munkásságában önmagáról közöl. Tudjuk, hogy Budán született „a török felhő alatt”, tehát azután, hogy a törökök Budát 1541-ben elfoglalták. Protestáns írástudók családjából származott, belenőtt a tudományba és szüleivel együtt gyermekkorában átkerült a Habsburgokat uraló Észak-Magyarországra, ahol protestáns voltuk miatt gyűlt meg a bajuk. Az ifjú Parmenius jobbnak látta kivándorolni a protestáns Nyugatra. Német és holland egyetemek látogatása után eljutott Oxfordba. Ott megismerkedett Hakluyttal: ő mutatta be a Budai előnevet büszkén használó magyar fiatalembert Sir Humphrey Gilbertnek. Parmenius első levelében köszönettel fogadja Sir Humprey meghívását a New Foundland-i expedícióra útra.

Az expedíció tragédiája

Az expedíció történetét Haies jelentéséből részletesen ismerjük. 1583. június 11-én indultak öt hajóval a Walesi Gawsand Bayból, de az egyik hajó néhány nap múlva a fedélzetén kitört járvány miatt kénytelen volt visszafordulni. A négy megmaradt hajó augusztus 5-én kötött ki New Foundlandban azon a helyen, amelyet Sir Humphrey St. Johnsnak nevezett el. Unnepélyes külsőségek között a királynő nevében birtokba vették a szigetet. A kolónia felépítése és helyőrség hátrahagyása után augusztus 20-án indultak tovább New Foundlandból az 1576-ban felfedezett Frobisher Bay irányában, de útjukból vihar térítette el őket, 21-én Cape Race környékén jártak, aztán néhány napig bolyongtak a Placentia Bayben, majd augusztus 28-án Nova Scotia déli csücskénél, Cape Sablenél a viharban két hajó szirthez csapódott és pillanatok alatt elsüllyedt: Parmenius is ott pusztult el a Delight, a zászlóshajó fedélzetén. Sir Humphrey szeptember 9-én szenvedett hajótörést a Squirt nevű korvetten, az Azores közelében, de Haies a Golden Hinddel szerencsésen megmenekült és szeptember 22-én befutott a falmouthi kikötőbe. Ő juttatta el Hakluythoz Parmenius St. Johnsból kelt levelét és az Epibaticon kéziratát.

*"Squirrel"

A levél különös érdekessége az a lenyűgöző hangulatkép, amelyet Parmenius a lakatlan szigetről fest. Ebben a levélben írja le a New Foundland-i (azóta kipusztított) jegesmedvéket is. Az Epibaticon a mi ízlésünkhöz képest kissé dagályos, túl patetikus humanista óda, de a maga nemében kifogástalan: nagy szókinsű, latinul a legjobb mesterektől tanult és halálos biztonsággal tudó, jó ritmus-érzékű ember munkája, sapphói mértékben van írva, és az egész, harminchárom szakaszos költeményben egyetlen hibás versláb sincs.

Nem érdektelen, hogy Parmenius mindhárom nyomtatásban megjelent írásának kézírata is megvan: a Sir Humphreyhoz intézett levél és az Epibaticon az oxfordi Bodleian Libraryben található és a st. Johnsi levelet a londoni Hakluyt Society könyvtárában őrzik. Tudunk Parmenius írásainak Hakluyt standard kiadását megelőző nyomatairól is: a párizsi Bibliothèque Nationale-ban van egy példány az Epibaticon röpiratszerű egyoldalas 1584. évi londoni kiadásából, és — ha ugyan el nem pusztult a háború viharaiban — a berlini Preussische Staatsbibliothek kincsei közé tartozik az Epibaticon és a két levél 1591. évi tizenkettedrét jénai nyomtatának egy példánya.

Kézirat

Az Újvilág első irodalmi alkotása

Buda! Parmenius István irodalomtörténeti jelentőségére és magyarságára másfélszáz évvel ezelőtt egy amerikai irodalomtörténész hívta fel először a figyelmet. Abiel Holmes bostoni professzor még ma is alapvető tanulmányában úgy emlékezik meg a magyar Parmenius »exquisite and elegant Epibaticon«-járól, mint az Újvilágban keletkezett második, Észak-Amerikában pedig első irodalmi igényű alkotásról. Magyarországon csak George Bancroft számtalan kiadást megért és Európában is igen népszerű amerikai törté-

nelméből értesült a tudományos közvélemény Parmenius létezéséről. A Voyages beszámolója alapján Bancroft megírta a Gilbert-expedíció történetét és említette, hogy a Delight többi utasával együtt Parmenius, a kiváló magyar tudós is elpusztult. Arany Jánosnak a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött hagyatékában szerepel egy kétsoros, ceruzás feljegyzés Bancroft adatról, 1859-ből keltezve: ebből kiderül, hogy Arany foglalkozott azzal a gondolattal, hogy elbeszélő költeményben örökíti meg Parmenius emlékét.

Egyetlen magyar szerző akadt, aki egy rövid cikket szentelt Parmeniusnak: Kropf Lajos egykori budapesti gimnáziumi igazgató egy német történész kérésére összegyűjtötte a Parmeniusra vonatkozó hozzáférhető anyagot és a német kollégának levélben megküldött adatokat egy kis közleményben Magyarországon is értékesítette. Szinnyei József, a magyar irodalom biográfusa Kropf cikkéből kivonatolva közölte Parmenius nagyon rövid életrajzát és mindeddig minden későbbi magyar történész megelégedett azzal, hogy Szinnyei kivonatát kurtítsa le négy-öt sorra.

Ki volt Parmenius?

Kropf megállapítja, hogy a Parmenius név nyilván humanista szokás szerint görögösített magyar név és gyökeül, helyesen, a görög parme, »pajzs« szót jelöli meg. Újabb okirat-publikációkból tudunk a budai protestáns Peis családról, amely a törökök elől 1557-ben Nyitrára menekült, ahol az ellen-református dominikánusok a családfőt, Peis Jánost és három fiát, Ifj. Jánost, Gábort és Mártont 1574-ben »makacs eretnekségükben megátalkodottnak találtatván« gályára juttatták. Minthogy pedig ez a tényállás pontosan megfelel Parmenius önéletrajzi adatainak, megállapíthatjuk, hogy magyar neve Budai Peis István volt.

